

LIDERI I LIDERKE U RAVNOPRAVNOSTI:

Šta političke partije mogu
učiniti za ljudska prava
LGBTI osoba u BiH?

Edicija *Ljudska prava*
Publikacija broj 91
Sarajevski otvoreni centar

Naslov: Lideri i liderke u ravnopravnosti: Šta političke partije mogu učiniti za ljudska prava LGBTI osoba u BiH?

Autorica: Ajna Katica

Urednik: Darko Pandurević

Lektura: Klaudija Mlakić Vuković

Prelom i dizajn: Nađa Čengić

Izdavač: Sarajevski otvoreni centar

Za izdavača: Emina Bošnjak

© Sarajevski otvoreni centar, www.soc.ba

Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije cijele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno informisanje izdavača na office@soc.ba i saglasnost izdavača. Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost njenih autora_ica.

USAID
OD AMERIČKOG NARODA

 **SARAJEVSKI
OTVORENI
CENTAR**

Publikacija je izrađena uz podršku američkog naroda putem Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID). Sadržaj publikacije isključiva je odgovornost Sarajevskog otvorenog centra i nužno ne odražava stavove USAID-a niti Vlade Sjedinjenih Američkih Država.

**Lideri i liderke u ravnopravnosti:
Šta političke partije mogu učiniti za
ljudska prava LGBTI osoba u BiH?**

Sarajevo, 2023.

SADRŽAJ:

Uvod	3
Ljudska prava LGBTI osoba u programima i radu stranaka	5
Uključivanje borbe za ljudska prava LGBTI osoba u stranačke dokumente	5
Pružanje političkog prostora LGBTI članovima i članicama stranke	6
Istupanje u javnost i podrška LGBTI osobama	7
Umrežavanje i razmjena iskustava na regionalnom i evropskom nivou	7
Ključna pitanja i šta možete uraditi kroz stranačko djelovanje	8
Nasilje, diskriminacija, govor mržnje	8
Istospolne zajednice	9
Trans osobe	10
Položaj interspolnih osoba	12
Sloboda okupljanja	14
Seksualno obrazovanje	16
Zaključak	18
Literatura	19
O autorici	22
O Sarajevskom otvorenom centru	23
Spisak srodnih publikacija iz edicije „Ljudska prava“	24

UVOD

Vlast Bosne i Hercegovine ima dužnost da provodi svoje zakone, kao i pravne obaveze postavljene međunarodnim konvencijama, od kojih je jedna od najvažnijih Evropska konvencija o ljudskim pravima. U Konvenciji se tačno nalaže da svaka osoba treba da uživa sva prava bez obzira na bilo koji društveni, politički, nacionalni ili neki drugi status.

Međutim, uprkos tome, prava LGBTI zajednice se beskrajno i hronično dovode u pitanje.

U svojim programskim deklaracijama i statutima političke stranke najčešće pišu o tome da žele da se bore za prava svakog građanina_ke, te za svačiju slobodu bez obzira na njihova određenja i opredjeljenja. Ali, u veoma rijetkim slučajevima se to odnosi na LGBTI zajednicu, te iako se možda nazire podrazumijevanje LGBTI zajednice u tim „opredjeljenjima“, vrlo rijetko se to i izričito napiše. Zašto se riječ „LGBTI“ tretira kao ružna riječ? Zašto se ova zajednica i njena povorka ponosa tretira kao politička igra u kojoj podrška znači manje, a osuda više glasova? Ako se sve političke partije stvarno bore za prava i jednakost svakog građanina i svake građanke, zašto su neki_e jednakiji_e od drugih?

Među svim ovim pitanjima, najvažnije isplivava: Kako ovo zaustaviti? Kako podržati LGBTI zajednicu unutar Bosne i Hercegovine i prihvatiti je kao dio ove države, jer ona to ustvari i jeste? Kao što je naznačeno, LGBTI zajednica postoji u Bosni i Hercegovini i puna je glasača i glasačica. Puna je pametnih, inovativnih i inspirativnih ljudi, koji bi ostali tu, samo kada bi se njihova prava poštovala i uvažila.

Kako biste uvidjeli zašto je bitno zalagati se za prava LGBTI zajednice, u nastavku su predstavljeni neki od rezultata istraživanja Sarajevskog otvorenog centra o javnom mnijenju o LGBTI osobama u BiH. Prema istraživanju, 17% ispitanika_ca ima anti LGBTI stav, 21% njih je pasivno protiv LGBTI zajednice, a 24% je neutralno. Čak 55% ispitanika_ca tvrdi da im ne bi bilo prihvatljivo da im je dijete LGBTI osoba, dok 36% smatra da su LGBTI osobe bolesne. Zabrinjavajućih 43% vjeruje da je potpuno

neprihvatljivo da im sin ili kćerka bude LGBTI osoba, a 34% da to bude član_ica porodice. 53% ispitanika_ca bi na saznanje da im je dijete dio LGBTI zajednice razgovaralo sa djetetom i pokušalo ubijediti dijete da je to pogrešno. Ovi rezultati Vam sami mogu pokazati koliko čak ni djeca koja se pronalaze i ispituju svoj identitet nisu sigurna u našem društvu, te koliko bi ih se uvjeravalo da oni_e nisu ispravni_e, čime bi mladi i inteligentni umovi ostali nepotrebno traumatizirani.

Na pitanje koji su najveći problemi LGBTI osoba, 39% ispitanika_ca je reklo to što ih se odbacuje i ne razumije, dok je 28% mišljenja da je najveći problem diskriminacija.

Najzanimljiviji nalaz je to da bi 35% ispitanih osoba još uvijek glasalo za favoriziranu stranku u slučaju da ta stranka uključi prava LGBTI zajednice u svoju programsku deklaraciju, 28% ih ne bi više glasalo za tu stranku, dok 8% tvrdi da bi im to još više učvrstilo odluku da glasaju za tu stranku. Uprkos strahovima da bi podrška LGBTI zajednici uzrokovala da se snaga političkih stranaka u BiH smanji, ovo istraživanje dokazuje da bi njihova podrška čak i potakla glasače_ice da ih podrže.

Ako ste došli_e do ovog dijela vodiča, te nakon što ste pročitali_e rezultate spomenutog istraživanja, te i dalje mislite da podrška LGBTI zajednici znači protraćeno vrijeme i gubljenje energije koja se može iskoristiti za neka druga politička pitanja, dozvolite mi da Vas u sljedećem dijelu ovog resursa provedem kroz glavne probleme i problematike LGBTI zajednice u Bosni i Hercegovini, kao i primjere kako ih najbolje riješiti, da se nijedan građanin_ka ne bi osjećao_la manje jednakim_om od drugih.

LJUDSKA PRAVA LGBTI OSOBA U PROGRAMIMA I RADU STRANAKA

U Bosni i Hercegovini, političke partije, pa i zakonodavna tijela u kojima one djeluju, nisu pokazale dovoljnu niti konstantnu podršku i zaštitu LGBTI zajednici. Postoji praksa pasivnosti i nezainteresiranosti u kontekstu podrške i zaštite LGBTI zajednice, kampanja, organizacija i grupa. Većina odlučuje da se krije iza fraze „svako ima pravo na svoje mišljenje“ zanemarujući da ne trebaju postojati različita mišljenja koja se tiču ljudskih prava, već samo jedno – osnovna ljudska prava LGBTI osoba, kao i svačija druga, moraju se ispoštovati.

Da bi se LGBTI zajednica osjećala sigurno i zaštićeno u svojoj državi, bitno je:

UKLJUČIVANJE BORBE ZA LJUDSKA PRAVA LGBTI OSOBA U STRANAČKE DOKUMENTE

U Španiji većina političkih partija aktivno uključuje borbu za prava LGBTI osoba, kroz akcione planove i zakone, u svoje programe¹. Nakon što su to uradili prije izbora 2016. godine, zauzeli su 98% mjesta u Kongresu.

Jedan pozitivan primjer dolazi i iz Hrvatske. Riječ je o političkoj stranci „Možemo“ koja djeluje najviše u Zagrebu i koja je u svoj politički program eksplicitno uključila zaštitu i poštivanje prava LGBTI osoba, kroz budžet, organizaciju prostornog razvoja grada, edukaciju profesionalaca_ki, obrazovni sistem i skloništa za osobe iz LGBTI zajednice koje su pretrpjele nasilje. U svom programu se dotiču pravljena skloništa za osobe iz LGBTI zajednice koje su žrtve nasilja. Pomoć u formiranju skloništa, pogotovo na institucionalnom nivou, pomogla bi prevenirati duboke psihološke i fizičke posljedice uzrokovane nasiljem u porodici.

U Srbiji, u političkom programu Zelene stranke piše da će se, među ostalima, ova stranka posebno zalagati za prava LGBTI osoba.

Zastupanje LGBTI prava u stranačkim programima neće dovesti samo do većeg osjećanja podrške i zaštićenosti zajednice nego i do veće podrške i političkog aktivizma LGBTI

zajednice. Naravno, bitno je spomenuti LGBTI zajednicu u svom političkom programu, ali je još važnije implementirati te segmente programa kroz saradnju sa organizacijama koje se bave LGBTI pravima, te saslušati njihove potrebe i ciljeve sa kojima im treba pomoći, da bi se LGBTI prava još više učvrstila i zaštitila u Bosni i Hercegovini.

PRUŽANJE POLITIČKOG PROSTORA LGBTI ČLANOVIMA I ČLANICAMA STRANKE

Uključivanje LGBTI osoba u kvotu na kandidatskim listama

Jedna od veoma bitnih stvari jeste da se osobe čija su prava uskraćena uvedu u zakonodavna tijela u kojima mogu čisto i precizno predstaviti svoje probleme i svakodnevne prepreke sa kojima se susreću, da bi se to moglo i na pravi zakonodavni način riješiti. Jedan od zanimljivih primjera jeste Narodna demokratska stranka u Turskoj gdje pored kvote za ženske osobe na kandidatskim listama (koja postoji i u Bosni i Hercegovini) postoji i kvota za LGBTI osobe, u kojoj 10% osoba na kandidatskoj listi mora biti iz LGBTI zajednice. Naravno, neizmerno je važno da su LGBTI osobe na mjestima u kandidatskim listama na kojima će imati fer šansu za promociju i pobjedu. Najbolji primjer toga jesu velike i najpoznatije političke partije u Velikoj Britaniji, koje su u fokus svog programa za izbore stavile uključivanje LGBTI osoba na kandidatske liste na mjesta koja imaju jednaku šansu za pobjedu, kao i svi_e ostali_e.

Ovo doprinosi većoj vidljivosti LGBTI osoba, kako u političkim partijama tako i u političkim i zakonodavnim tijelima. Samim time što osoba iz LGBTI zajednice može prikazati probleme sa kojima se zajednica svakodnevno suočava, ona jača zajednicu, ali i doprinosi ispravnoj percepciji javnosti o LGBTI zajednici, kao i jačanju pravne podrške i zaštite zajednice.

Formiranje foruma za LGBTI osobe u političkim strankama

Političke stranke inače pored svoje glavne i osnovne strukture imaju i forume/povjereništva za mlade i žene. Forumi/povjereništva mogu biti odličan kanal za uključivanje LGBTI osoba u djelovanje političkih partija. Ovo su već prepoznale najpoznatije političke partije u Velikoj Britaniji (Konzervativna partija, Radnička partija, Liberalno-demokratska partija), formirajući jedinice u svojim strankama koje se bave LGBTI problematikama, nalazeći probleme sa kojima se LGBTI osobe susreću, kao i najbolja rješenja za njih.

Ovaj korak dopušta da se glas LGBTI zajednice čuje još više, te da se aktivno i konstantno radi na problemima LGBTI zajednice u strukturi političkih partija, čiji ih predstavnici_e kasnije mogu odnijeti u zakonodavna tijela ili institucije u kojima djeluju, te zagovarati rješavanje tih problema.

ISTUPANJE U JAVNOST I PODRŠKA LGBTI OSOBAMA

Prisustvovanje povorci ponosa

U Sjevernoj Makedoniji predsjednik Stevo Pendarovski je javno sa svojom suprugom izašao na povorku ponosa kako bi podržao LGBTI zajednicu u svojoj državi. Neki_e od političara_ki iz ljevičarskih stranki u Bosni i Hercegovini svake godine dođu na povorku ponosa i podrže LGBTI zajednicu u borbi za njihova prava. Veoma je bitno da što više ljudi iz različitih političkih partija dođe i podrži povorku ponosa, jer time podržavaju primarna ljudska prava – pravo na život, pravo na slobodu, pravo na sigurnost, pravo na brak, kao i ostala prava koja ljudi prakticiraju na području Bosne i Hercegovine. Također, ova vrsta javne podrške će pokazati i ljudima u zakonodavnim tijelima i institucijama da se prava LGBTI osoba ne smiju zanemarivati, a homofobni slučajevi nasilja i govora mržnje ne smiju biti stavljeni u drugi ili treći plan.

Iako prisustvovanje povorci ponosa znači veliku podršku LGBTI zajednici, veoma bitno je oglašavati se i u drugim krucijalnim trenucima. Ovo je posebno važno u slučajevima kršenja ljudskih prava, s obzirom da govor mržnje po osnovu seksualne orijentacije, rodnog identiteta i spolnih karakteristika nije kriminalizovan u krivičnim zakonima FBiH i Brčko distrikta. Osim što ovim izražavate solidarnost i suosjećanje prema zajednici, također pokazujete i da su životi LGBTI osoba važni i vrijedni te da će postojati posljedice za one koji_e ih ugroze.

UMREŽAVANJE I RAZMJENA ISKUSTAVA NA REGIONALNOM I EVROPSKOM NIVOU

Ukoliko poželite da se umrežite sa evropskim intergrupama koje se bave unapređenjem LGBTI prava, neke od njih su:

Rainbow Rose – LGBTI mreža socijaldemokratskih, socijalističkih i radničkih političkih partija koje imaju za cilj unapređenje prava LGBTI osoba na nacionalnom i evropskom nivou². Bore se protiv diskriminacije i za inkluziju LGBTI osoba.

LGBTI Intergroup – grupa u sklopu Evropskog parlamenta koja se bavi monitoringom stanja ljudskih prava LGBTI zajednice u kontekstu Evropske unije³. Pored toga, LGBTI Intergroup se povezuje sa organizacijama civilnog društva kako bi svoju zabrinutost i akciju prenijela na nivo Evrope.

KLJUČNA PITANJA I ŠTA MOŽETE URADITI KROZ STRANAČKO DJELOVANJE

NASILJE, DISKRIMINACIJA, GOVOR MRŽNJE

Kriminalizacija govora mržnje u krivičnim zakonima FBiH i Brčko distrikta

U krivičnom zakonu Republike Srpske se zabranjuje javno izazivanje i podsticanja nasilja i mržnje na osnovu „nacionalne, rasne, vjerske ili etničke pripadnosti, boje kože, pola, seksualnog opredjeljenja, invaliditeta, rodnog identiteta, porijekla ili kakvih drugih osobina“⁴, dok se u krivičnim zakonima FBiH⁵ i BD-a⁶ spominju samo nacionalna, vjerska i rasna mržnja. Potrebno je u krivične zakone FBiH i BD-a dodati osnove po kojima je zabranjena diskriminacija, odnosno spol, seksualno opredjeljenje, invaliditet, rodni identitet, porijeklo ili bilo kakve druge osobine, kako bi se prava LGBTI osoba, ali i pripadnika_ca drugih često ugroženih grupa mogla zaštititi u (zaista čestim) slučajevima govora mržnje.

Nadziranje rada MUP-ova

Zločin iz mržnje je već dio zakona. Međutim, mnogi slučajevi nisu procesuirani niti izvedeni na adekvatan način. Zbog toga je najbolji način da se kontroliše procesuiranje ovakve vrste slučajeva kroz nadziranje rada MUP-ova, čime bi se osigurao adekvatan i jednak tretman prema svim građanima_kama. Također, bitno je i insistirati na radu MUP-ova, jer se zbog prevladavajuće diskriminacije vrlo često zločini iz mržnje prema osobama iz LGBTI zajednice zanemaruju.

Propisi u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije

Zakon o zabrani diskriminacije BiH je 2009. godine prvi put definisao i uključio termine „spolno opredjeljenje i rodni identitet“, koje je 2016. godine preimenovao u „seksualna orijentacija“, „rodni identitet“ i dodao „spolne karakteristike“ kao osnove po kojima je diskriminacija zabranjena. Zakon o ravnopravnosti spolova također zabranjuje diskriminaciju na osnovu spola i „spolne orijentacije“, tj. seksualne orijentacije. Srazmjerno ovome, bitno je da političke stranke, kada daju prijedloge propisa, izmjena zakona i prijedloga zakona, to rade u skladu sa navedenim zakonima te uzimaju u obzir sve grupe koje su navedene u ovim zakonima.

ISTOSPOLNE ZAJEDNICE

U Zakonu o braku i porodičnim odnosima FBiH, Porodičnom zakonu RS-a kao i Porodičnom zakonu Brčko distrikta, brak je definisan kao zajednica između muškarca i žene, te se „različitost spolova“ osoba naglašava i daje kao uslov za postojanje braka.

Kada je u pitanju usvajanje djece, u zakonima postoje male razlike u tome ko može usvojiti dijete_cu potpuno, a ko nepotpuno. Naime, u sva tri zakona osobe koje su u bračnoj zajednici mogu potpuno i nepotpuno usvojiti dijete, dok se u zakonima Federacije i Brčko distrikta usvajanje dozvoljava i vanbračnim zajednicama koje traju pet godina i duže, a u slučaju nepotpunog usvajanja dozvoljeno je i da osobe koje nisu u braku usvoje dijete.

Umjetna oplodnja se u sva tri zakona spominje samo u slučaju osporavanja majčinstva i/ili očinstva u kontekstu heteroseksualnih parova.

Da bi se istospolni brakovi u Bosni i Hercegovini priznali, te da bi istospolne bračne zajednice dobile pravo usvajanja i umjetne oplodnje, neki od preporučenih koraka su:

Predložiti usvajanje zakona o životnom partnerstvu osoba istog spola

U našim komšijskim zemljama, Hrvatskoj 2014. godine⁷ i Crnoj Gori 2020. godine⁸, usvojeni su zakoni o životnom partnerstvu kojima su zagarantovana skoro sva prava homoseksualnim parovima u životnom partnerstvu, kao što su pravo na osiguranje, pravo na posjetu u bolnici, pravo na zajedničku imovinu, nasljeđivanje – osim prava na usvajanje. Iako u ovim zemljama istospolnim partnerstvima nije dozvoljeno posvajanje, ovi zakoni su veliki korak naprijed ka jednakosti između heteroseksualnih i homoseksualnih parova, kao i olakšica mnogim homoseksualnim parovima. Naime, zakonima je otvoreno više prostora da se homoseksualni parovi bore za svoja prava. Tako su u Zagrebu partneri Ivo Šegota i Mladen Kožić sudskom odlukom dobili pravo na udomljavanje⁹. Naime, Vrhovni sud je donio odluku da se istospolne parove ne smije diskriminirati pri procesu posvajanja djece, stoga su Ivo Šegota i Mladen Kožić upisani i u registar posvojitelja nakon što su pristupili procjeni za posvojitelje.

Kreirati koaliciju sa političkim partijama koje podržavaju istospolne zajednice/brakove

Iako izgleda očigledno, stupanje u koaliciju sa drugim političkim partijama na ovu temu može se činiti jako škakljivo i neprivačno. Međutim, takvo stupanje u koaliciju može značiti puno za priznavanje istospolnih zajednica i brakova.

Tako je u junu 2023. godine, jedna od srednjoevropskih, baltičkih zemalja koje su bile dijelom Sovjetskog Saveza, Estonija priznala istospolne brakove. Parlament

Estonije koji se sastoji od 101 poslanika_ce je sa 55 glasova za i 34 protiv priznao istospolne brakove, odnosno priznao je pravo stupanja u brak jednako heteroseksualnom braku, kao i pravo na usvajanje djece i biomedicinski potpomognute oplodnje za istospolne partnere_ke. Premijerka Kaja Kallas je nakon glasanja izjavila: „Moja poruka (Srednjoj Evropi) je da je to teška borba, ali brak i ljubav su nešto što morate promovisati.“ Ovome su prethodili parlamentarni izbori kada je šest stranaka dobilo svoje mjesto u Parlamentu: Reformska partija (engl. Reform Party), Konzervativna narodna partija Estonije (engl. Conservative People's Party od Estonia), Centralna Partija Estonije (engl. Central Party), Estonija 200 (engl. Estonia 200), Socio-demokratska partija Estonije (engl. Social Democratic Party) i Isamaa (engl. The Fatherland party ili Isamaa).

Konzervativna narodna partija Estonije i Isamaa su konzervativne partije koje se konzistentno protive istospolnom braku, a Centralna partija Estonije je više populistička partija koja naginje liberalnoj ideologiji, te njeno mišljenje o istospolnom braku varira od poslanika_ce do poslanika_ce. Ostale tri, Reformska partija (liberalna), Estonija 200 (liberalna) i Socio-demokratska partija (centar-ljevica) su partije koje podržavaju istospolni brak.¹⁰

Premijerki Estonije Kaji Kallas, koja je članica Reformske partije, ove godine je ustupljen treći mandat u kojem je stupila u koaliciju sa političkom partijom Estonija 200 i Socio-demokratskom partijom. Koalicija broji 60 mjesta u Parlamentu. Jedan od prvih koraka ove koalicije je bio priznavanje istospolnih brakova, što su i uspjeli, uprkos trudu konzervativnije koalicije iz 2020. godine da uskrati jednakost u društvu između istospolnih i heteroseksualnih parova.¹¹ Naime, spomenuta konzervativnija koalicija se sastojala od istih konzervativnijih stranaka koje se protive istospolnim brakovima i koje su ponovo osvojile mjesta u Parlamentu 2023. godine, te je htjela organizovati referendum u 2021. godini pitanjem: „Da li bi u Ustavu brak trebao imati definiciju zajednice između muškarca i žene?“ Zapravo, željeli su da unazade jednakost u društvu između istospolnih i heteroseksualnih parova. Jedan od predstavnika koalicije, Andrei Korobeinik iz Centralne partije Estonije je rekao: „Morate prihvatiti izbor ljudi, čak i ako vam se ne sviđa“, aludirajući na to da, iako postoje zakoni koji garantuju veću jednakost istospolnih parova i zajednica, ono što ljudi izglasaju na referendumu bi se trebalo ispoštovati, iako referendum sam po sebi nije pravno obavezujući.

TRANS OSOBE

Prema Zakonu o zabrani diskriminacije, zabranjena je diskriminacija na osnovu rodnog identiteta. Uprkos tome, transrodne osobe svakodnevno doživljavaju različite oblike diskriminacije, a pogotovo u zakonodavnom sistemu Bosne i Hercegovine.

U Bosni i Hercegovini transrodne osobe imaju problem sa jednom od ključnih stvari

postojanja u sistemu, a to je oznaka spola na ličnoj karti. U zakonima o matičnim knjigama u FBiH i RS-u spominje se opcija promjene spola i promjene oznake spola u ličnim dokumentima, ali ona nije propisana na adekvatan način. Pri pokušaju promjene oznake spola, u općinama se traže dokumenti o „potpunoj“ promjeni spola, što uključuje i operativni zahvat za potpunu genitalnu promjenu.¹²

Osim toga što je ova odredba veoma diskriminirajuća, ona dovodi i do toga da transrodne osobe moraju radnicima_cama u matičnom uredu ili bilo gdje gdje im se traže dokumenti objašnjavati svoj rodni identitet, odnosno moraju pričati o svojoj privatnosti pri čemu su još više izložene nasilju.

Pored toga, transrodne osobe koje žele proći kroz neke ili sve operativne zahvate promjene spola moraju to plaćati iz svog džepa i vrlo često ići u druge države kako bi to uradile. Naime, država im ne daje mjesto niti finansijsku podršku da prođu kroz ovaj proces, ali zadržava pravo da pita transrodne osobe za dokumentaciju o „potpunoj“ promjeni spola za lične dokumente, što je u najmanju ruku kontraverzno.

Uvođenje jasne, jednostavne i nediskriminirajuće administrativne procedure promjene spola u čitavoj BiH

Niti u jednom pozitivnom propisu u BiH koji regulira oblast administrativne promjene oznake spola nije navedeno da će se ličnom zahtjevu za promjenu oznake spola udovoljiti samo i isključivo ukoliko je transrodna osoba prethodno obavila tzv. „potpunu“ medicinsku prilagodbu spola. Ukoliko bi ovakva praksa bila potvrđena i kroz nužno potrebnu razradu propisa, takvim postupanjem i eksplicitnim propisom bi se kršila prava transrodnih osoba na privatni život, samoodređenje i tjelesni integritet, što je Evropski sud za ljudska prava nebrojno puta eksplicitno konstatirao i ponovio u svojim presudama.

Stoga je potrebno prilagoditi postojeće propise vezane za oblast matičnih knjiga, ali i donijeti nekoliko podzakonskih akata, prioritarno one u kojima bi se definirao pravni standard promjene spola te način prikupljanja medicinske dokumentacije.

U državama kao što su Danska¹³ i Belgija¹⁴ proces promjene oznake spola ne zahtijeva genitalnu promjenu, već samo podnošenje zahtjeva za promjenu oznake spola na osnovu samoopredjeljenja. U ovim državama postoji tzv. „period refleksije“ koji u Danskoj traje šest mjeseci, a u Belgiji od tri do devet mjeseci, nakon čega se osoba koja želi promijeniti oznaku spola na dokumentima mora ponovo izjasniti da to još uvijek želi.

Na Malti je 2015. godine jednoglasno u Parlamentu usvojen Zakon o rodnom identitetu, rodnom izražavanju i spolnim karakteristikama, u kojem se dozvoljava promjena oznake spola na ličnim dokumentima na osnovu samoopredjeljenja, te se

opisuje apsolutno brza i transparentna procedura promjene oznake spola maloljetnim i punoljetnim osobama, čime se olakšava i depatologizira proces.¹⁵ Ovim zakonom se također zabranjuju bilo koje vrste operativnih zahvata koji se vežu za utvrđivanje spola osobe, osim ako osoba nije dala pristanak.

U Irskoj je 2015. godine omogućeno da osoba na osnovu samoopredjeljenja promijeni oznaku spola čak od 16. godine.¹⁶ Osobe koje imaju 16–18 godina prolaze malo duži proces u kojem je potrebna saglasnost roditelja, profesionalno mišljenje zdravstvenog radnika ce da je osoba dovoljno zrela i svjesna da napravi ovu odluku, kao i potvrda da je završila ili započela svoj proces tranzicije, te profesionalno mišljenje psihijatra ice da se slaže sa zdravstvenim om radnikom com.¹⁷ Osobe od 18+ godina mogu promijeniti oznaku spola na ličnim dokumentima na osnovu samoopredjeljenja.

U avgustu 2023. godine u Njemačkoj je odobren plan kojim se pojednostavljuje proces promjene oznake spola na ličnim dokumentima za transrodne, interspolne i nebinarne osobe, odnosno na osnovu samoopredjeljenja moći će se podnijeti zahtjev za promjenu oznake spola na dokumentima.^{18,19} Osobe mogu od 14. godine podnijeti ovaj zahtjev, ali sve dok su maloljetne morat će tražiti saglasnost roditelja. U slučaju da roditelji ne pristanu, sud ipak može odlučiti u korist osobe koja želi promijeniti oznaku spola na dokumentima.

Uvesti troškove promjene spola u zdravstveno osiguranje

Kao što je već spomenuto, transrodne osobe u Bosni i Hercegovini moraju pokriti troškove prilagodbe spola same, odnosno po sadašnjim zakonima troškovi operacija prilagodbe spola nisu pod pokrićem zdravstvenog osiguranja ni u entitetima ni u Distriktu.

Primjere gdje zdravstveno osiguranje pokriva (barem dijelom) troškove operacija prilagodbe spola možemo naći u Srbiji i Crnoj Gori.

U Srbiji je 2011. godine usvojena promjena u Zakonu o zdravstvenom osiguranju prema kojoj se za osigurana lica izdvaja najmanje 65% cijene troškova zdravstvene usluge za prilagodbu spola iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja.²⁰

U Crnoj Gori od 2019. godine operacije i procesi prilagodbe spola pokrivaju se 100% iz Zdravstvenog fonda Crne Gore.²¹ Ranije je to bilo 80% troškova, ali kako su se cijene usluga povećale, tako je država preuzela na sebe sve troškove. Premda zahvati prilagodbe spola nisu dostupni u Crnoj Gori, pa osobe koje žele uraditi zahvate te vrste idu u Beograd, Crna Gora plaća i te troškove, nastale izvan nje.^{22,23}

POLOŽAJ INTERSPOLNIH OSOBA

Interspolnu djecu u Bosni i Hercegovini, ukoliko se odmah prepozna njihova interspolnost, od rođenja podvrgavaju medicinski nepotrebnim estetskim genitalnim

operacijama ili tzv. „normalizacijama spola“. Ovi operacijski zahvati traju sve do 10. godine što utiče na mentalno i fizičko zdravlje djeteta, te može ostaviti dugoročne traume. Bitno je napomenuti da ove operacije nisu medicinski krucijalne niti potrebne za odlično zdravlje djeteta, već su zasnovane na tome kako će se dijete klasificirati – kao muško ili žensko, te da dijete ima genitalije koje izgledaju „normalno“. Nakon rođenja djeteta roditelji imaju rok od 30 dana da predaju rodni list na kojem moraju odrediti spol djeteta, što ne daje vremena niti puno opcija djeci koja su rođena kao inter spolna.

Također, roditelji nisu adekvatno informisani o opcijama koje njihovo dijete ima. Naime, nema potrebe da se na djetetu koje je rođeno kao inter spolno rade medicinski zahvati, osim u urgentnim slučajevima gdje je zdravlje ili život djeteta u opasnosti.

Rezolucija Vijeća Evrope iz 2017. i Rezolucija Evropskog parlamenta iz 2019. godine o pravima inter spolnih osoba strogo i izričito zabranjuju bilo koju vrstu bespotrebne operacije bez ličnog i informisanog pristanka. Međutim, u Bosni i Hercegovini je još uvijek slučaj da su inter spolne osobe bez davanja pristanka pri rođenju podvrgnute medicinskim zahvatima na genitalijama.

Pravo na samoodređivanje – zaustavljanje prisilnih operacija

Samoodređivanje je važna tema kako za transrodne tako i za inter spolne osobe. Već je spomenuto da se inter spolna djeca podvrgavaju nepotrebnim operacijama „normalizacije“ genitalija i da prolaze kroz hormonske terapije bez njihovog pristanka i razumijevanja onoga što se dešava. Mnogo inter spolnih osoba se rodno ne identificira sa spolom koji im je nametnut, što je još jedan od razloga zašto se prisilne operacije nad inter spolnim osobama ne smiju dešavati.

Zabrana prisilnih operacija bi značila poštivanje tjelesnog integriteta inter spolnih osoba, čime bi inter spolne osobe dobile priliku da kroz svoj život odluče kako se žele identificirati i da li žele uopšte imati bilo kakvu vrstu operacije ili terapije.

Malta je 2015. godine usvojila već spomenuti Zakon o rodnom identitetu, rodnom izražavanju i spolnim karakteristikama čime je postala prva zemlja na svijetu koja legalno zabranjuje bilo koju vrstu operacija i medicinskih zahvata „normalizacije“ genitalija kod inter spolne novorođenčadi.

U Grčkoj je 2022. godine Parlament izglasao Zakon o reformi medicinski potpomožne oplodnje kojim se zabranjuju medicinski zahvati „normalizacije“ genitalija nad inter spolnim bebama i djecom ispod 15 godina (osim ako sud nije tako naložio), odnosno samo se sa pristankom inter spolne osobe koja ima 15+ godina može uraditi takva operacija. Također, ovim zakonom je propisano da svaki_ljekar_ka, koji_a uradi medicinski zahvat bez pristanka djeteta iznad 15 godina ili bez odluke suda, može biti kažnjen_a ili novčanom ili zatvorskom kaznom.^{24, 25}

Također, indijska država Tamil Nadu je 2019. godine zabranila ove vrste operacija, jer je Vrhovni sud prepoznao koliko su one fizički i psihički štetne za inter spolne osobe te izdao naredbu Vladi da ih zabrani.²⁶

Međutim, postoje i države koje uprkos donošenju ovakvih zakona nisu regulisale neke rupe u zakonu zbog čega su kritikovane. Na primjer, Portugal²⁷ je bio druga država u svijetu koja je zabranila ovakve operacije nad inter spolnom djecom 2018. godine, kao i Njemačka²⁸ koja je to uradila 2021. godine. Zakon u Portugalu ipak eksplicitno ne zabranjuje genitalnu mutilaciju inter spolnih osoba, ne spominje niti bilo koju vrstu sankcije za ljekare_ke koji_e odrade ovu vrstu operacije, niti kriminalizuje operacije „normalizacije“ genitalija na inter spolnim osobama. Također, roditelji inter spolne djece mogu zaobići ovaj zakon tvrdeći da su „sigurni“ u činjenicu da je njihovo dijete određenog spola te tako podvrgnuti dijete ovim vrstama medicinskih zahvata i terapija.²⁹

U Njemačkoj je zakon ograničen na osobe kojima je dijagnosticiran „poremećaj seksualnog razvoja“, što predstavlja problem u slučaju da se ova vrsta dijagnoze i definicija promijene.

Dodavanje trećeg spola na ličnim dokumentima

Jedan od razloga zašto se prisilne operacije nad inter spolnim osobama dešavaju jeste oznaka spola na rodnom listu. Dodavanje oznake za inter spolne osobe može olakšati ovaj proces te samim time zaustaviti prisilnu operaciju „normalizacije“ genitalija.

Na Malti je već spomenutim Zakonom o rodnom identitetu, rodnom izražavanju i spolnim karakteristikama uvedena oznaka „X“ pored oznaka „M“ i „Ž“ za spol, čime je apsolutno odbačena binarnost roda i spola, te samim time olakšana identifikacija inter spolnih osoba na dokumentima.

U Njemačkoj se amandmanom na Zakon o građanskom statusu dopustilo inter spolnim osobama da se na ličnim dokumentima umjesto muškog ili ženskog roda izraze kao „diverse“ ili „raznolik“, ali sa potrebnim medicinskim dokumentom koji potvrđuje da je osoba inter spolna.³⁰

Austrija je također dodala oznaku za spol „X“, koja olakšava inter spolnim osobama da se identificiraju bez prisilnih operacija ili hormonalne terapije.³¹

SLOBODA OKUPLJANJA

Zašto je slobodno okupljanje bitno LGBTI osobama?

Milorad Dodik je izjavio da će zabraniti LGBTI aktivistima_cama pristup vrtićima, školama i univerzitetima.

U Banjaluci su huligani napali organizatore_ice Bh. povorke ponosa. Ljudi koji su gledali prstom su pokazivali na aktiviste_ice kako bi huligani znali koga da napadnu. Policija nije intervenisala tvrdeći da to nije njihov problem.

Noć prije četvrte Bh. povorke ponosa, gradonačelnica Benjamina Karić je negativno odgovorila na zahtjev da se Vijećnica osvijetli duginim bojama u znak podrške LGBTI zajednici.

Uprkos tome što su održane četiri povorke ponosa, ovakve stvari se još uvijek dešavaju, pogotovo iza zatvorenih vrata. Zbog ovakvih događanja je prijeko potrebno da LGBTI zajednica, kao i oni_e koji_e je podržavaju imaju pravo da se slobodno mirno okupe u znak protesta i podrške. Nasilje nad LGBTI osobama, pogotovo fizičko i psihičko nasilje unutar porodice i konverzivne terapije, veoma je učestalo u našoj državi. Kako bi zajednica mogla da se bori za svoja systemska, institucionalna i zakonodavna prava i zaustavi nasilje i nepravdu (barem u nekoj mjeri), sloboda na mirna okupljanja je prijeko potrebna.

Šta su neki od problema?

OSCE u svojim zapažanjima tokom monitoringa u Bosni i Hercegovini spominje nekoliko stvari koje utiču na slobodu okupljanja: vrijeme, mjesto, osiguranje i informisanje policije o okupljanju.³² Nažalost, u kontekstu Bosne i Hercegovine mnoge od navedenih stvari su ograničene, što limitira i zajednicu u njenom okupljanju.

Mjesta okupljanja su često ograničena na mjesta koja su nevidljiva drugima, a vrijeme u kojem su dozvoljena okupljanja je nepristupačno za proteste i mirna okupljanja koja traju nekoliko dana.

Jedna od najvećih prepreka za slobodu i pravo mirnog okupljanja jesu obaveze koje se očekuju od redara_ki i organizatora_ica. Od organizatora_ica se ne bi trebalo očekivati da su odgovorni_e za bilo koju štetu nastalu tokom protesta za koju nisu individualno odgovorni_e, tj. ako neko tokom protesta načini štetu na zgradi neke institucije, za to ne bi organizatori_ce trebali_e biti krivi_e već osoba koja je to uradila.

Također, od redara_ki i organizatora_ica se nekada očekuje i da sami_e obezbijede osiguranje, uključujući regulisanje saobraćaja za mirno okupljanje, iako bi to trebale osiguravati vlasti. U nekim dijelovima BiH postoji i praksa naplaćivanja policijskog osiguranja, medicinske i protupožarne zaštite, komunalnih preduzeća i sl.

Sve ove stavke su velike prepreke organizatorima_cama koje ih mogu spriječiti i obeshrabriti da organizuju mirna okupljanja, pogotovo jer organizacije i organizatori_ce nemaju dovoljno finansijske pomoći niti novca da sve ovo pokriju za samo jedno mirno okupljanje, a pogotovo za njih nekoliko (što je većinom prijeko potrebno).

Spontana okupljanja su krucijalan odgovor, odnosno hitna reakcija na neki događaj ili incident. Za ova okupljanja bi se trebala uvesti odredba o zaobilaženju uobičajenog zakonskog roka za prijavu događaja, kao i dužih procesa odobrenja, odnosno da se spontano okupljanje može prijaviti policiji što neposredno podrazumijeva i osiguranje kao i kod regularnih okupljanja.

Iako u većini kantona ovo ne predstavlja problem, zakon koji adresira slobodno okupljanje nije uređen na način da daje ova prava građanima i građankama, nego čak određuje novčanu kaznu 3000–9000 KM u slučaju da se mirno okupljanje održi bez odobrenja policije.³³ Naime, čak i u slučaju da se prijavi policiji, ali da se policija službeno ne oglasi, tj. niti ga zabrani niti odobri, spontano okupljanje se ne bi trebalo desiti što se apsolutno kosi sa definicijom i svrhom samog spontanog okupljanja.

SEKSUALNO OBRAZOVANJE

Djeca i mladi su izloženi novim izvorima informacija svaki dan, pa tako i tačnim i netačnim informacijama o reproduktivnom zdravlju i seksualnosti. Škola ima ulogu da pomogne djeci razaznati tačno od netačnog i da daje činjenice i savjete.

Početkom 2018. godine Evropski sud za ljudska prava (ECHR) odlučio je u korist prava djeteta na seksualno obrazovanje.³⁴ Odluka je donesena uoči slučaja u Švicarskoj u kojem je majka htjela da se njeno dijete isključi sa časova na kojima se može informisati i pitati o reprodukciji, reproduktivnom zdravlju i seksualnosti.

U BiH je tema seksualnog obrazovanja još uvijek tabu, a najviše se o reproduktivnom zdravlju i seksualnosti priča u Kantonu Sarajevo kroz predmet „Zdravi životni stilovi“, koji je uveden 2013. godine, dok se u ostalim područjima o ovome nikako ne diskutuje.³⁵ Na času biologije u školama se još uvijek koristi riječ „hermafrodit“ za inter-spolne osobe i čitaju knjige u kojima se seksualnost naziva „fazom“ adolescencije.

Neophodan je u školama predmet koji kroz razgovore i diskusiju o seksualnosti i reproduktivnom zdravlju promoviše rodnu ravnopravnost te uči učenike_ice jako bitnim stvarima kao što su: pristanak, zaštita od seksualno prenosivih bolesti, različiti načini zaštite za osobe koje su seksualno aktivne, zaštita od pedofilije, način na koji njihov reproduktivni sistem radi, normalizacija menstrualnog ciklusa, različite vrste seksualnosti, kao i različite vrste rodni identiteta i interspolnost.

Seksualna edukacija u nekim zemljama Evrope

Švedska je država koja je već 1955. godine uvela seksualno obrazovanje u svoj kurikulum.³⁶ Djeca uzrasta od 11 godina obrađuju u školama teme puberteta, tjelesnog razvoja i masturbacije. Kada djeca navrš 14 godina, tematiziraju se tjelesne funkcije i spolno prenosive bolesti. Sa djecom od 15 godina najviše se priča i diskutu-

je o vezama i odnosima. Često se neke teme i ponavljaju s obzirom da djeca mijenjaju mišljenja kako odrastaju. Tokom seksualne edukacije, također se razgovara o abortusu, reproduktivnoj anatomiji, HIV/AIDS-u, kontracepciji i seksualnoj orijentaciji.

U Nizozemskoj seksualno obrazovanje počinje čak od 4. godine, sa temama koje su prilagođene dobi učenika_ca.³⁷ Učenici_e od 4 i 5 godina diskutuju o osjećanjima i šta znači biti dječak a šta djevojčica. U 7. godini razgovaraju o privlačnosti, poštovanju, a u 8. i 9. godini o privlačnosti istom spolu, odnosno do 11. godine se završe sve teme koje se tiču ljubavi, puberteta i „uloga“ muškaraca i žena koje su predstavljene u medijima. Nakon toga se nastavlja program „Long Live Love“ („Živjela ljubav“) u kojem se tinejdžeri_ke uče donositi odluke o svom seksualnom zdravlju, komunikaciji, reprodukciji i seksualnom činu.

U Nizozemskoj tinejdžeri_ke imaju seksualni odnos sa prosječno 17 godina te za svoj prvi seksualni odnos³⁸ čak 85% njih kaže da je bio ugodan i pozitivan. Također u Švedskoj i Nizozemskoj je zbog seksualnog obrazovanja jako mala stopa adolescentnih trudnoća.³⁹

U Njemačkoj, u saveznoj državi Hessen, ministarstvo edukacije je naložilo da pored obaveznog seksualnog obrazovanja, postoji praksa inkorporiranja različitih identiteta u svakodnevnu nastavu – u zadatku iz matematike porodica se može sastojati od istospolnog para i njihovog djeteta, ili se iz njemačkog jezika može čitati priča u kojoj je lik transrodna osoba.⁴⁰ Ovo omogućava da učenici_e pričaju o stereotipima, rodnoj jednakosti, seksizmu i homofobiji te da prepoznaju konstrukciju roda i rodnog identiteta, kao i da postavljaju pitanja o seksualnosti na časovima seksualne edukacije.

Uprkos brigama da se „seks dovodi u škole“ ili da se seks nameće učenicima i učenicama, seksualno obrazovanje osigurava da djeca i mladi uče očuvati svoje reproduktivno zdravlje te da postavljaju pitanja vezana za teme koje ih zanimaju, a možda im je neugodno pitati roditelje. Djeca svakako sve informacije nalaze na internetu, ali tačnost tih informacija je upitna, stoga seksualno obrazovanje može na pravi način informirati djecu i mlade, i naravno pružiti im podršku.

ZAKLJUČAK

Kao što ste mogli_e vidjeti iz ove publikacije, LGBTI zajednica još uvijek ne uživa neka od osnovnih ljudskih prava.

Uprkos tome, zajednica se svakim danom bori za ista ta prava, i malo-po-malo ih dobija. Naravno, bilo bi puno bolje kada bi se ti procesi ubrzali – uz Vašu pomoć. Ako ste ušli_e u političku stranku i započeli_e svoj mandat sa željom da napravite pravu promjenu, pomoć i podrška LGBTI zajednici je nešto sa čime možete početi.

U našoj državi se dešava pravi odliv mozgova, odnosno školovani ljudi traže bolju budućnost u drugim državama. Osobe koje napuštaju zemlju ne traže samo veću platu i bolje prilike, već u kontekstu LGBTI osoba i svoju slobodu – na brak, na zajednički život, na tjelesni integritet, na sigurnost. Ovo su stvari koje su LGBTI osobama krucijalne za dobar i kvalitetan život koji ne mora postojati samo u četiri zida, odnosno u kojem njihov identitet i integritet nisu upitni.⁴¹

Također, bitno je napomenuti da uprkos stigmi, LGBTI zajednicu ne čine osobe koje žive odvojeno od društva, nego su aktivni_e članovi i članice društva te u njemu imaju građansko pravo i moć da djeluju. Naime, LGBTI zajednica je puna glasača i glasačica koji_e samo čekaju osobu koja će ih podržati. Umjesto stavljanja fokusa na „tradicionalne“ vrijednosti da biste prikupili_e glasove, fokusirajte se na prava ljudi koji vas zaista trebaju, i glasovi će doći.

U primjerima praksi možete vidjeti države u koje LGBTI osobe, kao i generalno mladi iz BiH, često idu kako bi ostvarile svoja prava i svoj najveći potencijal, tako da umjesto da osobe iz LGBTI zajednice idu iz ove države, potrebno je izgraditi državu u kojoj LGBTI osobe mogu da žive bezbrižno i ponosno.

LITERATURA:

1. Ace - The Electoral Knowledge Network, Gender and elections, https://aceproject.org_ace-en_topics_ge_ge1_ge16 (pristupljeno: 22. 08. 2023.)
2. Rainbow Rose (website), https://www.socialistsanddemocrats.eu_who-we-are_our-partners_rainbow-rose (pristupljeno: 01. 10. 2023.)
3. The European Parliament's LGBT Intergroup (website), https://lgbti-ep.eu_ (pristupljeno: 01. 10. 2023.)
4. Službeni glasnik RS, Krivični zakon Republike Srpske, Pravna i ekonomska izdanja za uspješno i zakonito poslovanje, 2023., https://www.paragraf.ba_propisi_republika-srpska_krivicni-zakon-republike-srpske.html (pristupljeno: 01. 10. 2023.)
5. Službene novine FBiH, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine, Pravna i ekonomska izdanja za uspješno i zakonito poslovanje, 2023., https://www.paragraf.ba_propisi_fbih_krivicni-zakon-federacije-bosne-i-hercegovine.html (pristupljeno: 01. 10. 2023.)
6. Službeni glasnik Brčko distrikta BiH, Krivični zakon Brčko distrikta, Pravna i ekonomska izdanja za uspješno i zakonito poslovanje, 2020., https://www.paragraf.ba_propisi_brcko_krivicni-zakon-brcko-distrikta-bosne-i-hercegovine.html (pristupljeno: 01. 10. 2023.)
7. Zakon HR, Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola, Zakon HR, 2020., https://www.zakon.hr_z_732_Zakon-o-%C5%BEivotnom-partnerstvu-osoba-istog-spola (pristupljeno: 04. 09. 2023.)
8. Svetozar Savić, Crna Gora – „Istospolni brak je imperativ“, DW, 03. 07. 2020., https://www.dw.com_sr_crna-gora-istopolni-brak-je-imperativ_a-54035986 (pristupljeno: 04. 09. 2023.)
9. Helena Puljiz, Zagreb: gej par može biti hraniteljska porodica, DW, 22. 01. 2020., https://www.dw.com_sr_odluka-suda-u-zagrebu-gej-par-mo%C5%BEe-bitihraniteljska-porodica_a-52105405 (pristupljeno: 04. 09. 2023.)
10. Bartosz Chmielewski, Estonia: Kaja Kallas's third government, Centre of Eastern Studies, 13. 04. 2023., [https://www.osw.waw.pl_en_publikacje_analyses_2023-04-13_estonia-kaja-kallas-third-government#:~:text=On%2012%20April%2C%20the%20Estonian,Social%20Democratic%20\(SDE\)%20parties.](https://www.osw.waw.pl_en_publikacje_analyses_2023-04-13_estonia-kaja-kallas-third-government#:~:text=On%2012%20April%2C%20the%20Estonian,Social%20Democratic%20(SDE)%20parties.) (pristupljeno: 04. 09. 2023.)
11. Linas Jegelevicius, Estonia's liberal reputation at stake as gay marriage referendum emboldens the far-right, Euronews, 06. 11. 2020., https://www.euronews.com_my-europe_2020_11_06_estonia-s-liberal-reputation-at-stake-as-gay-marriage-referendum-emboldens-the-far-right (pristupljeno: 05. 09. 2023.)
12. Radio Slobodna Evropa, Bez hirurškog zahvata nema promjene spola u ličnim dokumentima u BiH, Radio Slobodna Evropa, 02. 09. 2022., https://www.slobodnaevropa.org_a_bih-promjena-spola-transrodne-osobe_32013780.html (pristupljeno: 15. 09. 2023.)
13. Library of Congress, Denmark: Changing Legal Sexual Identity Simplified (website), Library of Congress, 03. 07. 2014., https://www.loc.gov_item_global-legal-monitor_2014-07-03_denmark-changing-legal-sexual-identity-simplified_ (pristupljeno: 16. 09. 2023.)
14. Federal Public Service Justice Belgium, New legislation for transgender persons (website), 12. 2020., https://justitie.belgium.be_en_themes_and_files_people_and_families_new_legislation_for_transgender_persons (pristupljeno: 16. 09. 2023.)
15. lgbti.ba, Malteški zakon obradovao trans* i interpolne zajednice, lgbti.ba, 02. 04. 2015., https://lgbti.ba_malteski-zakon-obradovao-trans-i-interpolne-zajednice_ (pristupljeno: 16. 09. 2023.)
16. Blanka Magdić, Irska će djeci od 16 godina omogućiti promjenu spola u dokumentima na temelju 'rodnog samoodređenja', Narod HR, 25. 05. 2017., https://narod.hr_eu_irska-ce-djeci-16-godina-omoguciti-promjenu-spola-dokumentima-temelju-rodnog-samoodređenja (pristupljeno: 17. 09. 2023.)
17. Legal recognition od your preferred gender, Citizens Information (website), https://www.citizensinformation.ie_en_birth-family-relationships_legal-recognition-of-preferred-gender_ (pristupljeno 17. 09. 2023.)
18. Maja Marić, Nenad Kreizer, Boris Rabrenović, Njemačka pojednostavljuje proceduru promjene spola i imena, WDR, 24. 08. 2023., https://www1.wdr.de_radio_cosmo_programm_sendungen_radio-forum_deutschland_samoodredjenje-100.html (pristupljeno: 16. 09. 2023.)
19. Geir Moulson, The German Cabinet has approved a plan to make it easier for people to legally change name, gender, AP News, 23. 08. 2023., https://apnews.com_article_germany-transgender-le

- gal-registry-changes-16abda63c22f7ac800ee126e6f51d856 (pristupljeno: 16. 09. 2023.)
20. Službeni glasnik RS, Zakon o zdravstvenom osiguranju, Pravna i ekonomska izdanja za uspješno i zakonito poslovanje, 2019., https://www.paragraf.rs_propisi_zakon_o_zdravstvenom_osiguranju.html (pristupljeno: 16. 09. 2023.)
21. Službeni list CG, Zakon o obaveznom zdravstvenom osiguranju, Pravna i ekonomska izdanja za uspješno i zakonito poslovanje, 2019., https://www.paragraf.me_propisi-crnegore_zakon-o-zdravstvenom-osiguranju.html (pristupljeno: 17. 09. 2023.)
22. BDC TV, Crna Gora: Promjenu spola država platila 11.700 eura, BDC TV, 27. 03. 2019. https://brcko.tv_2019_03_crna-gora-promjenu-spola-drzava-platila-11-700-eura_ (pristupljeno: 20. 09. 2023.)
23. Damira Kalač, Promjena pola potpuno besplatna, Vijesti, 22. 03. 2019., https://www.vijesti.me_vijesti_drustvo_378825_promjena-pola-potpuno-besplatna (pristupljeno: 20. 09. 2023.)
24. Reuters, Greece band 'sex-normalising' surgeries on intersex babies, Openly, 20. 07. 2022., https://www.openlynews.com_i?id=ae772e8e-4893-4990-a376-6c13dcc9aaec (pristupljeno: 20. 09. 2023.)
25. Conor Clark, Greece bans 'sex-normalising' surgeries on intersex children, Gay Times, 22. 07. 2022, https://www.gaytimes.co.uk_life_greece-bans-sex-normalising-surgeries-on-intersex-children_ (pristupljeno: 21. 09. 2023.)
26. Igbti.ba, Indijska država zabranila nepotrebne operacije interpolnih beba, Igbti.ba, 12. 09. 2019., https://igbti.ba_indijska-drzava-zabranila-nepotrebne-operacije-interpolnih-beba_ (pristupljeno: 21. 09. 2023.)
27. Kieran Guilbert, Portugal approves law to boost transgender rights, protect intersex infants, Reuters, 13. 04. 2018., https://www.reuters.com_article_us-portugal-lgbt-lawmaking-idUSKBN1HK22Q (pristupljeno: 21. 09. 2023.)
28. Oliver Haug, Germany Just Banned on Surgeries on Intersex Infants. Advocates Say It Doesn' Go Far Enough, them, 07. 04. 2021., https://www.them.us_story_germany-banned-intersex-surgeries-on-infants (pristupljeno: 22. 09. 2023.)
29. oii Europe, A good first step: Germany adopts law banning IGM. But there is still room for improvement, oii Europe, 30. 03. 2021., https://www.oiiurope.org_a-good-first-step-germany-adopts-law-banning-igm_ (pristupljeno: 21. 09. 2023.)
30. Federal Anti-Discrimination Agency, Male - Female - Diverse: The „third option“ and the General Act on Equal Treatment (website), https://www.antidiskriminierungsstelle.de_EN_about-discrimination_grounds-for-discrimination_gender-and-gender-identity_third-option_third-option-node.html (pristupljeno: 22. 09. 2023.)
31. Sofia Lotto Persio, Austria recognises third gender option in official documents, Pink News, 14. 05. 2019., https://www.thepinknews.com_2019_05_14_austria-third-gender-option-documents_ (pristupljeno: 22. 09. 2023.)
32. OSCE, Uživanje slobode mirnog okupljanja u Bosni i Hercegovini - zapažanja monitoringa Misije OSCE-a u Bosni i Hercegovini, OSCE, Bosna i Hercegovina, Organizacija za sigurnost i saradnju u Evropi, 2021., https://www.osce.org_bs_mission-to-bosnia-and-herzegovina_500560 (pristupljeno: 24. 09. 2023.)
33. Službene novine Kantona Sarajevo, Zakon o javnom okupljanju, Pravna i ekonomska izdanja za uspješno i zakonito poslovanje, 2011., https://www.paragraf.ba_propisi_kantona-sarajevo_zakon-o-javnom-okupljanju.html (pristupljeno: 24. 09. 2023.)
34. Radio Sarajevo, Seksualno obrazovanje u BiH: Put prema zaštiti od nasilja, Radio Sarajevo, 13. 07. 2018., https://radiosarajevo.ba_metromahala teme_seksualno-obrazovanje-kao-zastita-od-vrsnjackog-nasilja_306377 (pristupljeno: 30. 09. 2023.)
35. Source.ba, Zašto je uvođenje seksualnog obrazovanja u školama i dalje tabu tema u Bosni i Hercegovini?, Source.ba, 20. 04. 2022., https://source.ba_clanak_BiH_604439_Zasto-je-uvodjenje-seksualnog-obrazovanja-u-skolama-i-dalje-tabu-tema-u-Bosni-i-Hercegovini (pristupljeno: 24. 09. 2023.)
36. rfsu, About Swedish sex education (website), https://www.rfsu.se_om-rfsu_om-oss_in-english_national-work_sexuality-education_about-swedish-sexuality-education_ (pristupljeno: 01. 09. 2023.)
37. Mia H., Kaarina S., The Benefits of Progressive Sex Education - A Look into the Dutch Curriculum, Seisen International School, 11. 11. 2019., https://www.seisen.com_student-life_seisen-post_features_~board_seisen-post_post_the-benefits-of-progressive-sex-education-a-look-into-the-dutch-curriculum (pristupljeno: 01. 09. 2023.)
38. Anisha Abraham, Sex Education in the Netherlands, amsterdam mamas, <https://amsterdam-ma>

mas.nl_articles_sex-education-in-the-netherlands_ (pristupljeno: 01. 09. 2023.)

39. Education Implementation Toolkit, CSE implementation at regional and country levels (website), https://csetoolkit.unesco.org_toolkit_getting-started_cse-implementation-regional-and-country-levels#:~:text=Countries%20such%20as%20Sweden%2C%20Norway,and%20reproductive%20health%20and%20rights%20 (pristupljeno: 01. 09. 2023.)

40. Abby Young-Powell, 'It's not all anal sex': the German schools exploring love, equality and LGBT issues, The Guardian, 23. 11. 2016., https://www.theguardian.com_education_2016_nov_23_its-not-all-anal-sex-the-german-schools-exploring-love-equality-and-lgbt-issues (pristupljeno: 01. 09. 2023.)

41. Fokus.ba, Pod zastavom slobode i mira, ili u svoja četiri zida: Biti LGBT u Bosni i Hercegovini, Fokus.ba, 2019., https://www.fokus.ba_vijesti_bih_pod-zastavom-slobode-i-mira-ili-u-svoja-cetiri-zida-bit-lgbt-u-bosni-i-hercegovini_1614375_ (pristupljeno: 24. 09. 2023.)

O AUTORICI:

Ajna Katica je rođena 4. jula 2001. godine u Zenici. Završila je Prvu bošnjačku gimnaziju, a potom upisala studij iz Psihologije na Međunarodnom univerzitetu Sarajevo koji je završila 2023. godine, gdje je također završila i minor iz Međunarodnih odnosa. Trenutno pohađa Master studij iz Kliničke psihologije na Međunarodnom univerzitetu Sarajevo. Tokom svog dodiplomskog studija, Ajna je volontirala u organizaciji MFS-EMMAUS i vodila Omladinski panel u sklopu projekta za zaštitu djece od rodno-zasnovanog online nasilja. Nakon toga je dobila angažman kao mlada profesionalka u Sarajevskom otvorenom centru kao asistentkinja u programu ljudskih prava LGBTI osoba i u inicijativi za monitoring evropskih integracija BiH. Koautorica je priručnika „Stasaj, glasaj, zatalasaj“ koji je pisala u okviru političke akademije „Women’s Academy“.

O SARAJEVSKOM OTVORENOM CENTRU:

Sarajevski otvoreni centar (SOC) radi na unapređivanju ljudskih prava, posebno položaja i ljudskih prava LGBTI osoba i žena u Bosni i Hercegovini, i to interpretacijom, predstavljanjem i zastupanjem autentičnih iskustava osoba koje trpe kršenja ljudskih prava i neravnopravan položaj te zagovaranjem pravnih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih promjena u svim oblastima života. Ovdje ćemo istaći samo neka postignuća koja se odnose na ravnopravnost LGBTI osoba i žena.

Pored psihosocijalnog i pravnog savjetovanja, nastavili_e smo voditi jedini LGBTI medij u državi – portal www.lgbti.ba. Organizovali_e smo treninge: za policiju, tužilaštva i sudove, s fokusom na teme zločina iz mržnje, govora mržnje i primjene antidiskriminacionog prava; za medicinske stručnjake_inje i zdravstvene radnike_ce, s fokusom na trans-specifičnu i trans-inkluzivnu prilagodbu spola; za stručnjake_inje iz oblasti mentalnog zdravlja i socijalne zaštite; za LGBTI zajednicu. Intenzivno smo radili_e na stvaranju lokalne institucionalne mreže podrške LGBTI osobama u Sarajevu, Tuzli, Zenici, Mostaru, Prijedoru, Bijeljini, na unapređenju seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava, prava radnika_ca u vezi s porodijskim/roditeljskim odsustvom, na uvođenju rodno senzitivnog jezika u parlamente i univerzitete, usvajanju i implementaciji kantonalnih gender akcionih planova, ali i podizanju svijesti o rodno zasnovanom nasilju u BiH.

Tokom proteklih godina, nekoliko naših zakonodavnih i policy inicijativa ušlo je u vladinu ili parlamentarnu proceduru. Naš zagovarački fokus usmjerili smo na pitanja politika za ravnopravnost žena i LGBTI osoba u BiH, na pitanja reproduktivnih prava žena i muškaraca, roditeljstva u kontekstu usklađivanja privatnog i poslovnog segmenta života, slobode okupljanja LGBTI osoba i unapređivanja institucionalnog okvira za zaštitu od nasilja i diskriminacije, te namjeravamo da nastavimo rad na pitanjima koja se tiču transrodnih osoba, interpolnih osoba, istospolnih zajednica, njihove društvene inkluzije, ali i položaja LGBTI osoba u obrazovanju, zdravstvu, radu i zapošljavanju. Tokom proteklih godina provodili smo i medijske kampanje koje su dosegle preko milion bh. građana i građanki, a organizovali smo i LGBTI filmski festival Merlinka koji od 2021. godine postaje lokalni festival Kvirhana, u saradnji sa Tuzlanskim otvorenim centrom.

SPISAK SRODNIH PUBLIKACIJA IZ EDICIJE „LJUDSKA PRAVA“

U ediciji Ljudska prava objavljujemo različite izvještaje, tekstove i publikacije koje se tiču ljudskih prava žena, lezbejki, gej, biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba.

Neke od publikacija koje je objavio Sarajevski otvoreni centar, a koje se tiču istraživanja vezanih za javno mnijenje o LGBTI zajednici su:

1. (2023) Prihvatanje s distance – stavovi prema homoseksualnosti, biseksualnosti, transrodnosti i interseksualnosti u BiH.

Link za verziju publikacije na bosanskom jeziku: https://soc.ba_site_wp-content/uploads/2023/10/Prihvatanje-s-distance-BOS-WEB-FIN.pdf

Link za verziju publikacije na engleskom jeziku: https://soc.ba_site_wp-content/uploads/2023/10/Prihvatanje-s-Distance-WEB-ENG-FIN-2.pdf

2. Amar Numanović (2017). Brojevi koji ravnopravnost znače 2. Analiza rezultata istraživanja problema i potreba LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini u 2017. godini.

Link za verziju na bosanskom jeziku: https://soc.ba_site_wp-content/uploads/2017/10/Brojevi-ravnopravnost_04.10.2017.-WEB-II.pdf

Link za verziju na engleskom jeziku: https://soc.ba_site_wp-content/uploads/2017/10/ENG-Brojevi-ravnopravnost_04.10.2017.-WEB-II.pdf

3. Amil Brković, Branko Ćulibrk, Delila Hasanbegović, Dina Bajraktarević, Jozo Blažević (2023). Rozi izvještaj 2023 – Godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava LGBTI osoba u Bosni i Hercegovini.

Link za verziju publikacije na bosanskom jeziku: https://soc.ba_site_wp-content/uploads/2023/06/Rozi-izvjestaj_za-web.pdf

Link za verziju publikacije na engleskom jeziku: https://soc.ba_site_wp-content/uploads/2023/06/Pink-report_za-web.pdf

4. Lejla Gačanica (2021). Socio-ekonomski položaj lezbijki, gej, biseksualnih, transrodnih i interseksualnih osoba u Bosni i Hercegovini.

Link za verziju publikacije na bosanskom jeziku: https://soc.ba_site_wp-content/uploads/2021/06/Socio-ekonomski-polozaj-LGBTI-osoba-u-BiH-web.pdf

5. Zlatiborka Popov-Momčinović (2013). „Ko smo mi da sudimo drugima?“ Ispitivanje javnog mnijenja o stavovima prema homoseksualnosti i transrodnosti u Bosni i Hercegovini.

Link za verziju publikacije na bosanskom jeziku: https://soc.ba_site_wp-content/uploads/2013/11/ko_smo_mi_2013_10_25web1.pdf